

Sevinc Usub qızı Hüseynova
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
Hüquqi tədqiqat şöbəsinin hüquq
tədqiqatçısı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: sevhuseyn@yahoo.com

İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MƏHKƏMƏ MÜDAFİƏSİ

Məhkəmə müdafiəsi insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının müxtəlif mexanizm və vasitələrinin ən geniş yayılmış formasıdır. Onun təyinatı BMT-nin Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Paktı [8] (2200A (XXI) sayılı 16 dekabr 1966-cı il), BMT Baş Məclisi tərəfindən bəyan edilmiş İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsində [9] (10 dekabr 1948-ci il Baş Assambleyanın 217 A sayılı qətnaməsi), İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyasında [10] (Roma, 4.XI.1950) və s. beynəlxalq sənədlərdə qeyd olunur. Belə ki, Ümumi Bəyannamənin 8-ci maddəsinə əsasən, hər bir insan, Konstitusiyaya və ya qanunla ona verilən əsas hüquqlarının pozulması hallarında səlahiyyətli məhkəmələr tərəfindən bu hüquqlarının səmərəli şəkildə bərpa edilməsi hüququna malikdir.

Məhkəmə orqanlarının sistemi və onların fəaliyyət qaydası hər bir dövlətin hüquq sistemi ilə müəyyən olunur.

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 14-ci maddəsinə əsasən, hər kəs ona qarşı irəli sürülən hər hansı cinayət ittihamına baxılarkən, yaxud hər hansı bir mülki prosesdə onun hüquq və vəzifələri müəyyənləşdirilərkən işinə qanun əsasında yaradılmış səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən ədalətlə və açıq baxılması hüququna malikdir. Həmçinin İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Konvensiyasının 5-ci maddəsinə əsasən hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa azadlığından məhrum edilə bilməz: a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra, şəxsi qanuni həbsə almaq; b) məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması; c) hüquq pozuntusunun törədilməsində əsaslı şübhə ilə bağlı şəxsin səlahiyyətli məhkəmə orqanı qarşısında durmasından irəli gələn və ya onun tərəfindən törədilən hüquq pozuntusunun, yaxud törətdikdən sonra onun gizlənməsinin qarşısını almaq üçün kifayət qədər zəruri əsasların olduğunun hesab edildiyi hallarda şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması və s. Həmin Konvensiyanın 6-cı maddəsinə uyğun olaraq, hər kəs, onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, əqlabətən müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsi Azərbaycan Respublikasında da xüsusi əhəmiyyətə malik məsələlərdən biridir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinə əsasən, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsinə təminat verilir. Hər kəsin hüququ var ki, onun işinə qərəzsiz yanaşılsın və həmin iş inzibati icraat və məhkəmə prosesində əqlabətən müddətdə baxılsın. Hər kəsin inzibati icraat və məhkəmə prosesində dinlənilmək hüququ vardır. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, hüquqi şəxslərin, bələdiyyələrin və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən və hərəkətsizliyindən inzibati qaydada və məhkəməyə şikayət edə bilər.

Beləliklə, pozulmuş subyektiv hüquqların və qanunla qorunan mənafələrin müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət hüququ vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinin əsas formalarından biridir. Belə ki, məhkəmə sistemi mükəmməl olan ölkələrdə insan hüquqları pozulmuş şəxslər məhkəmələr vasitəsilə öz hüquqlarının nəinki bərpasına, həmçinin bu hüquqların pozulması nəticəsində onlara dəymiş maddi və mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsinə də nail olurlar.

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 24-cü maddəsi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi özündə əks etdirir. Həmin Konstitusiyanın 26-cı maddəsində İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsindən bəhs edilir və 28-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər [1].

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müddəaları imkan verir ki, şəxs hüquqlarının pozulduğu hallarda bilavasitə məhkəməyə müraciət etsin. Bundan əlavə, Konstitusiyanın 72-ci maddəsində göstərilir ki, hər bir şəxs onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələri daşımaqla bərabər qanunlara əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət etməlidir. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsinin 10-11-ci maddələrinə və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə müvafiq olaraq şəxsə qarşı irəli sürülən ittihamın əsassızlığının müəyyən edilməsi üçün onun işinə tam və bərabərlik əsasında, açıq və ədalətin bütün tələblərinə riayət olunmaqla, müstəqil, qərəzsiz məhkəmədə baxılmalı, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməmişdirsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, şəxs təqsirsiz sayılır. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” 10 iyun 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin fəaliyyəti yalnız ədalət mühakiməsinin və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir [7].

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 11-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında cinayət prosesi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında hüquq bərabərliyi əsasında həyata keçirilir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən şəxslərdən hər hansı birinə vətəndaşlıq, sosial, cinsi, irqi, milli, siyasi və dini mənsubiyyətindən, dilindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, yaşayış yerindən və olduğu yerdən asılı olmayaraq və qanunla əsaslandırılmamış digər mülahizələrə görə üstünlük vermir. Məcəllənin 12-ci maddəsinə uyğun olaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar cinayət prosesində iştirak edən bütün şəxslərin Konstitusiya ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər. Həmçinin Məcəllənin 14-cü maddəsinə görə Hər kəsin azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda onun tutulması, həbsə alınması və ya azadlıqdan məhrum edilməsi ilə məhdudlaşdırıla bilər. Bu Məcəllə və Azərbaycan Respublikasının digər qanunu ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan heç kəs tutula və həbs edilə bilməz. Şəxsin həbsdə saxlanılmasına, habelə tibb və ya tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilməsinə yalnız məhkəmə qərarı əsasında yol verilir. Hər bir tutulmuş və ya həbsə alınmış şəxsə dərhal tutulmanın, yaxud həbsə alınmasının səbəbləri, habelə şübhənin və ya ittihamın mahiyyəti, ifadə verməmək və müdafiəçi tərəfindən hüquqi yardım almaq hüquqları ona aydın olan dildə bildirilməlidir. Təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror və ya hakim qanunsuz tutulmuş, yaxud həbsdə saxlanılan şəxsi dərhal azad etməlidir [5].

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 148.4-cü maddəsinə görə 148.1 və 148.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan biri mövcud olduqda tutulma müvafiq cinayət işi başlanandanək həyata keçirilə bilər. Cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat keçənədək qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır. Qətimkan tədbiri qismində həbs CPM-in 154-cü maddəsi nəzərdə tutur ki, cinayət işi üzrə icraatda həbs daxil olmaqla on qətimkan tədbiri tətbiq oluna bilər.

Həbs daxil olmaqla istənilən qətimkan tədbiri o hallarda tətbiq edilə bilər ki: (a) cinayət prosesini həyata keçirən orqandan gizlənmək; (b) cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməklə, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməklə və ya saxtalaşdırmaqla ibtidai istintaqın və ya məhkəmə baxışının normal gedisinə mane olmaq; (c) cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli yenidən törətmək və ya cəmiyyət üçün təhlükə yaratmaq; (d) cinayət prosesini həyata keçirən orqanın çağırışlarına üzrlü səbəblər olmadan gəlməmək və ya digər yolla cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən və cəza çəkməkdən boyun qaçırmaq; (e) məhkəmə hökmünün icra edilməsinə maneə törətmək təhlükəsi mövcud olsun (155.1-ci maddə). Qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya

təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə aşağıdakıları nəzərə almalıdır: (a) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə istinad edilən əməlin ağırlığını, xarakterini və törədilmə şəraitini; (b) şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, yaşını və səhhətini, məşğuliyyət növünü, ailə, maddi və sosial vəziyyətini, o cümlədən himayəsində şəxslərin və daimi yaşayış yerinin olmasını; (c) əvvəllər cinayətin törədilməsini və qətimkan tədbirinin seçilməsini və digər əhəmiyyətli halları (155.2-ci maddə). Bundan başqa, bir qayda olaraq, bu Məcəllənin 155.1.1-155.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin qarşısını almaq məqsədi ilə, 2 (iki) ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilən cinayətin törədilməsində ittiham olunan şəxsə tətbiq oluna bilər (155.3-cü maddə).

Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır (158.3-cü maddə).

14 iyun 2005-ci il tarixli qanunvericilik dəyişikliklərindən sonra (Məcəllənin 158.5-ci maddəsi çıxarılmışdır) CPM məhkəmə icraatı zamanı qətimkan tədbiri qismində həbsdə saxlama müddətinə aid hər hansı məhdudluğu artıq nəzərdə tutmur [6].

Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində işlərə açıq, kollegial surətdə, tərəflərin iştirakı ilə çəkişmə prinsipinə uyğun olaraq ictimaiyyətin nəzarəti altında baxılması təmin edilir. Bununla da vətəndaşların qanunla nəzərdə tutulmuş hüquqlarının təmin edilməsi mexanizminin möhkəmləndirilməsinə geniş şərait yaranır.

Qeyd etmək lazımdır ki, insan hüquq və azadlıqlarının prioriteti, cinayət mühakimə icraatının çəkişmə forması, xüsusi maraqların dövlət maraqlarından üstün tutulması və s. bu kimi qabaqcıl hüquq ideyalarını özündə birmənalı şəkildə əks etdirən yeni CPM-də indiyə kimi realizə mexanizmləri tam şəkildə işlənib hazırlanmamış, təkmilləşməyə, müəyyən hallarda ölkə Konstitusiyasına uyğunlaşdırılmaya ehtiyac duyan norma və hüquq institutları da mövcuddur.

Fikrimicəzə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən mütəmadi olaraq cinayət-prosessual qanunvericiliyə edilən əlavə və dəyişikliklər, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən tez-tez CPM-in ayrı-ayrı maddələrinin Konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması və bəzən onlar arasında ziddiyyətin aşkar edilməsi söylənilən fikirləri bir daha təsdiq edir [3, 11].

Bütövlükdə, məhkəmə hakimiyyəti özünün müstəqilliyi, yüksək statusu, səlahiyyətliliyi və avtoriteti ilə cinayət mühakimə icraatı sferası da daxil olmaqla, şəxsin konstitusion hüquq və azadlıqlarını təmin etməlidir. Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmə nəzarəti institutu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Prosesual nəzarət demək olar ki, cinayət prosesinin bütün mərhələlərində, xüsusən də cinayət prosesində qərarların qəbul edilməsi zamanı təmin edilir. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsi forması kimi məhkəmə nəzarətinin bərqərar olması və inkişafı cinayət mühakimə icraatında şəxsin hüquqlarının təminatının müqayisəedilməz mexanizmdir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin LII fəslə bütövlükdə məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsinə həsr edilmişdir. Burada məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi qaydasında məhkəmənin hər kəsin azadlıq, mənzil toxunulmazlığı, şəxsi toxunulmazlıq hüququnu, şəxsi sirlərinin (o cümlədən, ailə həyatının yazışmalarının, telefon danışıqlarının, poçt, teleqraf və başqa məlumatların) saxlanması hüququnu məhdudlaşdıran, habelə dövlət, peşə və ya kommersiya sirlərini özündə əks etdirən məlumatları ilə bağlı istintaq hərəkətlərinin məcburi aparılmasına, prosesual məcburiyyət tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatət və təqdimatlara, cinayət prosesini həyata keçirən orqanların prosesual hərəkətlərinə və qərarlarına dair şikayətlərə baxılması üzrə və s. səlahiyyətləri qeyd olunur.

Bu istiqamətdə digər normativ-hüquqi akt "Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında" 23 dekabr 2003-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunudur. Qanunun 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlərə dair ali konstitusiyaya ədalət mühakiməsi orqanıdır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin əsas məqsədləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyini təmin etmək, hər kəsin əsas hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməkdir.

Hüquq və azadlıqların pozulması nəticəsində ərizəçiyə ağır və bərpaedilməz zərərin vurulmasının digər məhkəmələr vasitəsi ilə qarşısının alınması mümkün olmadıqda, şikayət bilavasitə Konstitusiya Məhkəməsinə verilə bilər. Bu istiqamətdə qəbul edilmiş və beynəlxalq hüquq normalarını, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə praktikasını nəzərə almaqla insan hüquq və azadlıqlarının daha real təmin edilməsinə yönəlmiş bir sıra milli normativ-hüquqi aktlar da xüsusi qeyd edilməlidir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Fərmanının 6-cı bəndində Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikası Apellyasiya Məhkəmələrinə tövsiyə edilmişdir ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etsinlər və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə alsınlar. Bundan əlavə, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamının 5-ci bəndində Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinə və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinə tövsiyə edilmişdir ki, insan hüquqlarının müdafiəsini tənzimləyən beynəlxalq sənədlərin müddəalarının məhkəmə təcrübəsində tətbiqini təmin etsinlər.

Beləliklə, bütövlükdə insan hüquqları sahəsində mühüm beynəlxalq hüquq normalarına və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna istinad edilməsi Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi standartlara, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin prinsiplərinə uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxarmışdır.

Avropa Məhkəməsi yalnız Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında və onun əlavə Protokollarında nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı işlərə baxmaq səlahiyyətinə malikdir.

Məhkəmənin qəti qərarları iş üzrə tərəf olan dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır. Avropa Məhkəməsi işin mahiyyəti üzrə iki növ qərar qəbul edir: birinci növ qərar Məhkəmə hüquq pozuntusunun bəyan edilməsi ilə kifayətlənir və bu növ qərar deklarativ xarakter daşıyır. İkinci növ qərar Məhkəmə cavabdeh dövlətin üzərinə zərərçəkən tərəfə ədalətli kompensasiya ödənilməsi öhdəliyini qoyur. Ədalətli kompensasiya özündə mənəvi zərəri, maddi ziyanı və məhkəmə xərclərini ehtiva edir.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında 30 mart 2006-cı il tarixli 5 nömrəli Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu qərarında qeyd edilir ki, “Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli Fərmanı da məhz insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin təmininə, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsinə, məhkəmə hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə yönəlmişdir.

Fərmanda Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə və digər yuxarı instansiya məhkəmələrinə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işini təşkil etmələri və onu məhkəmə təcrübəsində nəzərə almaları tövsiyə edilmişdir.

Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı məhkəmələr tərəfindən “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin düzgün və vahid qaydada tətbiqinin təmini məqsədilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu Qərarına əsasən insan hüquqları ümumi səciyyəyə malikdir və onların həyata keçirilməsi ilə bağlı məhkəmələr aşağıdakıları nəzərə almalıdır: bütün insanlar heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər; insan hüquq və azadlıqları məkan, ərəzi həddləri ilə bağlı deyildir. İnsanlar harada olmalarından asılı olmayaraq əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər; insan hüquqları universal, bölünməz olmaqla qarşılıqlı bağlılıqdadır. Milli, dini, tarixi, mədəni özünəməxsusluq nəzərə alınmaqla insan hüquq və azadlıqlarına ali dəyər kimi hörmət və riayət edilməli, onların müdafiəsi

təmin olunmalıdır; hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi başqalarının hüquq və azadlıqlarını pozmamalıdır; insan hüquq və azadlıqları yalnız qanun, konstitusiyaya və beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məhdudlaşdırıla bilər; hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır; hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir.

Azərbaycan Respublikası “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının iştirakçısı və onu 2002-ci ilin aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Konvensiya və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini tanıyır. Azərbaycan Respublikası Konvensiyaya ratifikasiya etdiyi dövrdən sonra yurisdiksiyası altında olan insanların Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir.

Məhkəmələrə izah edilsin ki, hüququn aliliyi və insan hüquqlarına hörmət Avropa Şurasının Nizamnaməsinin 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan əsas dəyərlərdəndir. Konvensiyanın 6-cı maddəsi ilə təminat verilən ədalətli məhkəmə baxışı prinsipi hüququn aliliyinə və insan hüquqlarına hörmətin həyata keçirilməsinə xidmət edir.

Məhkəmələrə tövsiyə edilsin ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı “Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı”ın 9-cu maddəsinin 3-cü bəndinə istinad edərək həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinin ümumi təcrübəyə çevrilməsinə imkan verməsinlər. Şəxsin məhkəməyə gəlməsinə təminatların mövcud olduğu təqdirdə onun azadlıqda qalmasına üstünlük verilməlidir.

Həbs qətimkan tədbirinə müstəsna tədbir kimi baxılmalı və başqa qətimkan tədbirinin tətbiqinin qeyri-mümkün olduğu, son dərəcə zəruri hallarda tətbiq olunmalıdır.

Məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, azadlıq hüququ məhdudlaşdırılmış şəxslər “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı ağlabatan müddətdə məhkəmə baxışının keçirilməsi, həmçinin barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilməsinə zərurət olmadıqda, məhkəməyədək azad olunmaq hüququna malikdirlər.

Azərbaycan Respublikası 15 aprel 2002-ci il tarixdə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və onun Protokollarının ratifikasiya olunduğunu bəyan edib. Həmin tarixdən Konvensiya və onun Protokolları Azərbaycana münasibətdə qüvvəyə minib və Azərbaycan Respublikası yurisdiksiyası altında olan şəxslərin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət etmək hüququ yaranıb.

Məhkəmənin bütün qərarları ilə “HUDOC” normativ bazası vasitəsilə Məhkəmənin rəsmi internet sahifəsində yerləşdirilmişdir [11].

Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ilin yanvarından Avropa Şurasının üzvü olması hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesinin sürətlənməsi, milli qanunvericiliyin Avropa Şurasının tələblərinə və Avropa hüquq standartlarına uyğunlaşdırılması, demokratik təsisatların, institusional mexanizmlərin yaranması, insan hüquq və azadlıqlarının səmərəli təmin edilməsi sisteminin formalaşması üçün real zəmin yaratmış oldu.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası – təyinatı insan hüquqlarının müdafiəsini təmin etməkdən ibarət olan regional beynəlxalq müqavilədir. Bu Konvensiyayı insan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlər içərisində ən effektiv sənəd kimi dəyərləndirmək olar. Buna səbəb onun əsasında yaradılan və fəaliyyət göstərən səmərəli hüquq müdafiə mexanizmidir. Bu, Konvensiyanın 19-cu maddəsi əsasında təsis edilən və daimi əsasda fəaliyyət göstərən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsidir. Məhkəmə, iştirakçı-dövlətlərin Konvensiya və əlavə Protokollarla öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərə riayəti təmin etmək məqsədilə yaradılmışdır.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 46-cı maddəsinə əsasən, Avropa Məhkəməsinin qərarları məcburi xarakter daşıyır. Müvafiq olaraq Məhkəmənin Azərbaycana münasibətdə qərarları dövlət orqanları, o cümlədən məhkəmələr üçün də məcburidir [4, 22].

Avropa Məhkəməsinin qərarlarının milli qanunvericiliyin inkişafına, onun təkmilləşdirilməsinə mühüm təsiri vardır. Bəzi hallarda Məhkəmənin qərarları yeni qanunvericilik aktlarının qəbuluna, cari qanunvericiliyə müəyyən əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə, həmçinin milli məhkəmə praktikasının təkmilləşdirilməsinə səbəb olur.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarları kifayət qədər mürəkkəb və məzmunlu bir sənəddir.

Qərar bir neçə hissədən ibarət olur. Birinci hissədə – “Prosedur” – əsasən, işin qəbul olunma tarixi, şikayətçinin kimliyi və onun fikrincə pozulmuş hüquq və ya hüquqların təsbit olunduğu Konvensiyanın və ya Protokolun (Protokolların) bu və ya digər maddəsi və ya maddələri, işə baxılması üçün təsis edilən Palatanın və ya Komitənin tərkibi, tərəflərin nümayəndələri haqqında məlumat və s. göstərilir.

İkinci hissədə – “Faktlar” – işin hallarının ətraflı şərh, işə aid olan milli qanunvericilik normaları, şikayətçinin keçdiyi məhkəmə instansiyalarının qərarlarından çıxarışlar və s. göstərilir. Qərarın ən əsas və ən məzmunlu hissəsi “Hüquq” hissəsidir. Burada bütün hüquqi məsələlər əks olunur və araşdırılır. Bu hissənin ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, burada prosesin çəkişmə prinsipi əsasında qurulması aşkar surətdə nəzərə çarpır. Belə ki, hər bir konkret iş üzrə Məhkəmənin həll etməli olduğu hər bir məsələ üzrə əvvəlcə şikayətçinin mövqeyi, sonra cavabdeh – dövlətin mövqeyi, sonra isə bunların əsasında, həmçinin Məhkəmənin öz arqumentləri əsasında Məhkəmənin gəldiyi nəticə əks olunur [2, 134-135].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Milli Fəaliyyət Planında Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun məhkəmə təcrübəsində nəzərə alınması məqsədilə mütəmadi olaraq tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2019, 116 səh.
2. Əliyev Z. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Bakı, “AZSEA” nəşriyyatı, 2012, 232 səh.
3. Xəlilov F.Y. Cinayət mühakimə icraatında vəkil araşdırması. Monoqrafiya. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2018, 396 səh.
4. İbayev V.Ə. Avropa Məhkəməsi presedentləri: mulkiyyət hüququ. Bakı, “Elm”, 2007, 250 səh.
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi // <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
6. Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <https://www.e-qanun.az/framework/46950>
7. Məhkəmələr və hakimlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <https://www.e-qanun.az/framework/3933> //
8. International Covenant on Civil and Political Rights // <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf>
9. Universal Declaration of Human Rights // <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
10. Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms // <https://www.magnacartaplus.org/echr/index.htm>
11. European Court of Human Rights // <https://hudoc.echr.coe.int>

Sevinc Usub qızı Hüseynova
 Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun
 Hüquqi tədqiqat şöbəsinin hüquq
 tədqiqatçısı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
 e-mail: sevhuseyn@yahoo.com

İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ MƏHKƏMƏ MÜDAFİƏSİ

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, onun ərazisində yaşayan əcnəbilərin, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında və digər qanunlarda nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərinin hər cür qəsdlərdən və qanun pozuntularından məhkəmə icraatının istənilən mərhələsində məhkəmə müdafiəsi hüququ təmin olunur və heç kəs məhkəmə müdafiəsi hüququndan məhrum edilə bilməz. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhkəmə müdafiəsi forması kimi məhkəmə nəzarətinin bərqərar olması və inkişafı cinayət mühakimə icraatında şəxsin hüquqlarının təminatının müqayisəedilməz mexanizmdir.

Hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı ağır və bərpaedilməz zərərin vurulmasının digər məhkəmələr vasitəsi ilə qarşısının alınması mümkün olmadıqda, şikayət bilavasitə Konstitusiya Məhkəməsinə verilə bilər. Bu istiqamətdə qəbul edilmiş və beynəlxalq hüquq normalarını, o cümlədən beynəlxalq məhkəmə praktikasını nəzərə almaqla insan hüquq və azadlıqlarının daha real təmin edilməsinə yönəlmiş bir sıra milli normativ-hüquqi aktlar da xüsusi qeyd edilməlidir.

Bütövlükdə insan hüquqları sahəsində mühüm beynəlxalq hüquq normalarına və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna istinad edilməsi Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin insan hüquqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi standartlara, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin ideologiyasına uyğunlaşdırılmasına gətirib çıxarmışdır. Avropa Məhkəməsi yalnız Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında və onun əlavə Protokollarında nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların pozulması ilə bağlı işlərə baxmaq səlahiyyətinə malikdir.

Açar sözlər: insan hüquq və azadlıqları, məhkəmə müdafiəsi, cinayət mühakimə icraatı, qətimkan tədbiri, azadlıq hüququ, qanunvericilik aktları, beynəlxalq məhkəmə praktikası, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Avropa Məhkəməsinin qərarları

Sevinj Usub gizi Huseynova
 Research Fellow, Department of Legal
 Studies, Institute of Law and Human
 Rights, PhD in Law email:
 sevhuseyn@yahoo.com

HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS PROTECTION IN COURT SUMMARY

The rights and freedoms of citizens of the Republic of Azerbaijan, foreigners residing in its territory, as well as stateless persons, provided for by the Constitution of the Republic of Azerbaijan and other laws, and the legitimate interests of legal entities guarantee the right to judicial protection at any stage of the trial against any kind of intent and violation of the law and no one is deprived of the right to judicial protection. The formation and development of judicial control as a form of

judicial protection of the rights and freedoms of citizens is an incomparable mechanism for ensuring individual rights in criminal proceedings.

If it is not possible to prevent serious and irreparable damage related to the violation of rights and freedoms through other courts, the complaint may be filed directly with the Constitutional Court. Of particular note are a number of national legal acts adopted in this direction and aimed at more realistic provision of human rights and freedoms, taking into account international legal norms, including international judicial practice.

Appeal to important international legal norms in the field of human rights and the case law of the European Court of Human Rights led to the adaptation of the legislation of the Republic of Azerbaijan to international legal norms in the field of human rights and the ideology of the European Court of Human Rights. The European Court has jurisdiction only to hear cases related to violations of the rights and freedoms provided for by the European Convention on Human Rights and its Additional Protocols.

Keywords: human rights and freedoms, judicial protection, criminal proceedings, restraining order, right to liberty, legislative acts, international jurisprudence, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, decisions of the European Court

Севиндж Усуб кызы Гусейнова
научный сотрудник отдела правовых исследований Института права и прав человека, доктор философии по праву
электронная почта: sevhuseyn@yahoo.com

СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА

РЕЗЮМЕ

Права и свободы граждан Азербайджанской Республики, иностранцев, проживающих на ее территории, а также лиц не имеющих гражданства, предусмотренные Конституцией Азербайджанской Республики и другими законами, а также законные интересы юридических лиц гарантируют право на судебную защиту от всякого рода умыслов и нарушений закона на любой стадии судебного разбирательства, причем никто не лишен права на судебную защиту. Становление и развитие судебного контроля как формы судебной защиты прав и свобод граждан представляет собой ни с чем не сравнимый механизм обеспечения прав личности в уголовном судопроизводстве.

В случае невозможности предотвращения серьезного и непоправимого ущерба, связанного с нарушением прав и свобод через другие суды, жалоба может быть подана непосредственно в Конституционный суд. Особо следует отметить ряд национальных нормативно-правовых актов, принятых в этом направлении и направленных на более реальное обеспечение прав и свобод человека с учетом международно-правовых норм, в том числе международной судебной практики.

Обращение к важным международно-правовым нормам в области прав человека и прецедентному праву Европейского суда по правам человека привело к адаптации законодательства Азербайджанской Республики к международно-правовым нормам в области прав человека и идеологии Европейского суда по правам человека. Европейский суд обладает юрисдикцией рассматривать дела, лишь связанные с нарушениями прав и свобод, предусмотренных Европейской конвенцией о правах человека и Дополнительными протоколами к ней.

Ключевые слова: права и свободы человека, судебная защита, уголовное судопроизводство, запретительный судебный приказ, право на свободу, законодательные акты, международная судебная практика, Европейская конвенция о правах человека, Европейский суд по правам человека, решения Европейского суда